

TASVIRIY SAN'AT FANINI O'QITISHDA FREYM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH

Sarsenova Gulnur Sarsenovna,

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti doktoranti
Nukus shahri, Qoraqalpog'iston Respublikasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriy san'at fanini o'qitishda freym texnologiyasidan foydalanish orqali o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish masalasi ilmiy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Freym-jadval, freym-sxema va freym-model asosida san'at asarlarini idrok etish, kompozitsion tuzilmani anglash, ranglar uyg'unligini tahlil qilish hamda estetik baholash imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda freym texnologiyasi o'quvchilarning idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tahliliy fikrlash, umumlashtirish va mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi samarali didaktik vosita sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, freym texnologiyasi, kognitiv faoliyat, badiiy idrok, estetik tafakkur, freym-model.

Аннотация. В данной статье научно-методически анализируется развитие когнитивной деятельности учащихся на основе фрейм-технологии в процессе преподавания изобразительного искусства. Раскрываются возможности использования фрейм-таблиц, фрейм-схем и фрейм-моделей при восприятии художественного произведения, понимании композиционной структуры, анализе цветовой гармонии и эстетической оценке. В исследовании фрейм-технология обосновывается как эффективное дидактическое средство развития восприятия, внимания, памяти, воображения, аналитического мышления, обобщения и самостоятельных выводов учащихся.

Ключевые слова: изобразительное искусство, фрейм-технология, когнитивная деятельность, художественное восприятие, эстетическое мышление, фрейм-модель.

Annotation. This article provides a scientific and methodological analysis of developing students' cognitive activity through frame technology in teaching fine arts. It highlights the possibilities of using frame tables, frame schemes, and frame models in perceiving works of art, understanding compositional structure, analyzing color harmony, and providing aesthetic evaluation. The study substantiates frame technology as an effective didactic tool for developing students' perception, attention, memory, imagination, analytical thinking, generalization, and independent conclusion-making skills.

Keywords: fine arts, frame technology, cognitive activity, artistic perception, aesthetic thinking, frame model.

Kirish. Zamonaviy ta'limda o'quvchini tayyor bilimlarni qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, tahlil qiladigan va bilimni amaliy faoliyatda qo'llay oladigan shaxs sifatida shakllantirish muhim vazifalardan biridir. Bu jarayon tasviriy san'at ta'limida ham alohida ahamiyatga ega, chunki ushbu fan o'quvchilarda badiiy idrok, estetik did, obrazli tafakkur, kompozitsion fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradi. Tasviriy san'at darslarida rang, chiziq, shakl, kompozitsiya, obraz va g'oya kabi tushunchalarni o'zlashtirish kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va estetik baholash orqali amalga oshadi. Shu bois o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish muhim metodik vazifa hisoblanadi. Kognitiv faoliyat idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, tahlil, umumlashtirish va baholash kabi bilish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Freym texnologiyasi mazkur jarayonda samarali didaktik vosita bo'lib, bilimlarni sxema, jadval yoki model asosida tizimlashtirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiya yordamida o'quvchi san'at

asarini janr, kompozitsiya, rang, obraz, g'oya va estetik ta'sir nuqtayi nazaridan izchil tahlil qilishga o'rganadi. Natijada o'quvchilarda san'at asarini yuzaki emas, balki tizimli va asosli idrok etish, tahlil qilish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalari shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Tasviriy san'at ta'limi metodikasi, badiiy-estetik tarbiya va o'quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish masalalari pedagogika, psixologiya hamda san'atshunoslik fanlarida muhim yo'nalishlardan biri sifatida o'rganilgan. Tadqiqotlarda tasviriy san'at darslarining o'quvchi shaxsini rivojlantirish, badiiy idrokni shakllantirish va san'at asarlarini tahlil qilishdagi ahamiyati yoritilgan.

R. Hasanov tasviriy san'at darslarida nazariy bilim va amaliy faoliyat uyg'unligi o'quvchilarning badiiy idroki, estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanini ta'kidlaydi [1, 42]. S. Abdirasilov, B. Boymetov va N. Tolipov esa rangtasvir, grafika, kompozitsiya, shakl va obrazlarni o'rgatishda o'quvchilarning kuzatuvchanligi hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirish zarurligini asoslaydilar [2, 67].

Pedagogik texnologiyalar bo'yicha N.N. Azizxo'jayeva ta'lim jarayonida texnologik yondashuv o'quvchini faollashtirish, o'quv faoliyatini rejalashtirish va natijani baholash imkonini berishini ko'rsatadi [3, 28]. O'Q. Tolipov va M. Usmonboyeva esa pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda samarali vosita ekanini ta'kidlaydilar [4, 91].

Freym nazariyasi kognitiv fanlarda bilimlarni strukturaviy model asosida ifodalash bilan bog'liq. M. Minsky freymni ma'lum obyekt yoki vaziyat haqidagi bilimlar tizimi sifatida talqin qilgan [5, 212]. Ch. Fillmore esa freym semantikasida tushuncha kontekst va tajriba bilan bog'liq holda anglanishini asoslagan [6, 111]. B. Bloomning ta'lim maqsadlari taksonomiyasi esa bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish va baholash bosqichlarini ajratib ko'rsatadi [7, 15].

Shunday qilib, adabiyotlar tahlili tasviriy san'at fanini o'qitishda freym texnologiyasidan foydalanish pedagogik texnologiya, kognitiv psixologiya, san'atshunoslik tahlili va kompetensiyaviy ta'lim yondashuvlari bilan uzviy bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy tadqiqotda tasviriy san'at fanini o'qitishda freym texnologiyasi asosida o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish masalasi kompleks metodologik yondashuv asosida o'rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, kognitiv faoliyat nazariyasi, san'atshunoslik tahlili, freym texnologiyasi, interfaol ta'lim hamda reflektiv baholash tamoyillari tashkil etdi. Ushbu yondashuvlar o'quvchini tayyor bilimni qabul qiluvchi subyekt sifatida emas, balki san'at asarini idrok etuvchi, tahlil qiluvchi, estetik baholovchi va ijodiy xulosa chiqaruvchi faol shaxs sifatida shakllantirishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida tasviriy san'at ta'limi metodikasi, pedagogik texnologiyalar, kognitiv rivojlanish, freym nazariyasi va san'atshunoslik tahliliga oid ilmiy-metodik adabiyotlar

o'rganildi. R. Hasanov, S. Abdirasilov, B. Boymetov, N. Tolipov, N.N. Azizxo'jayeva, O'.Q. Tolipov, M. Usmonboyeva, M. Minsky va Ch. Fillmorelarning qarashlari asosida freym texnologiyasining tasviriy san'at darslarida kognitiv faoliyatni rivojlantirishdagi nazariy-metodik ahamiyati asoslandi [1; 3; 5].

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, pedagogik kuzatuv va modellashirish metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlilda an'anaviy o'qitish yondashuvi bilan freym texnologiyasi asosida tashkil etilgan dars modeli solishtirildi. An'anaviy darsda o'quvchi asar haqida alohida ma'lumotlarni qabul qilsa, freym texnologiyasi asosidagi darsda san'at asarini bosqichma-bosqich kuzatadi, tarkibiy qismlarini ajratadi, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlaydi va mustaqil estetik xulosa chiqaradi. Bu jarayon Bloom taksonomiyasidagi bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish va baholash bosqichlari bilan uzviy bog'liqdir [7].

Tadqiqotda qo'llangan metodik yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u o'quvchini san'at asariga yuzaki emas, balki tahliliy-estetik munosabatda bo'lishga o'rgatadi. Freym texnologiyasi yordamida o'quvchi rangni kayfiyat yaratish omili, kompozitsiyani badiiy g'oyani ifodalash vositasi, obrazni esa mazmun va ruhiy holatni aks ettiruvchi badiiy birlik sifatida anglaydi. Shunday qilib, tadqiqot metodologiyasi freym texnologiyasining nazariy, diagnostik, amaliy va baholash jihatlarini qamrab olib, tasviriy san'at ta'limini kognitiv-estetik rivojlanish jarayoniga aylantirishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilarda san'atshunoslik bilimlari tizimlashadi, badiiy idrok chuqurlashadi, tahliliy tafakkur rivojlanadi va ijodiy faoliyatga ongli yondashuv shakllanadi.

Tahlillar va natijalar. Tasviriy san'at darslarida freym texnologiyasidan foydalanish o'quvchilarning san'at asarlarini tizimli idrok etishi, tahlil qilishi va estetik baholash ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. An'anaviy yondashuvda o'quvchi ko'pincha asar haqida umumiy ma'lumotni eshitadi va qisqa javoblar bilan cheklanadi. Freym texnologiyasi asosida esa o'quvchi asar bilan faol ishlaydi: kuzatadi, ajratadi, taqqoslaydi, tahlil qiladi, umumlashtiradi va xulosa chiqaradi.

Freym texnologiyasi asosida san'at asarini tahlil qilish uchun quyidagi model taklif etiladi:

1-jadval. San'at asarini tahlil qilish freym-modeli.

Freym komponenti	Tahlil mazmuni	O'quvchining kognitiv faoliyati
Muallif	rassom haqida ma'lumot	bilish
Asar nomi	asar nomini aniqlash	eslab qolish
Davr	tarixiy-madaniy sharoitni tushunish	bog'lash
Janr	portret, manzara, natyurmort va boshqalarni farqlash	tasniflash
Kompozitsiya	joylashuv, muvozanat, markazni tahlil qilish	tahlil qilish
Ranglar uyg'unligi	asosiy va yordamchi ranglarni aniqlash	kuzatish
Obrazlar tizimi	asosiy obraz va detallarni izohlash	anglash
Badiiy g'oya	asarning mazmuniy yo'nalishini	umumlashtirish

	ochish	
Estetik ta'sir	o'quvchida uyg'ongan taassurotni baholash	baholash
Mustaqil xulosa	san'atshunoslik xulosasini bayon qilish	refleksiya

Ushbu freym-model o'quvchining bilish faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etadi. Dastlab o'quvchi asarni idrok etadi, keyin uning tarkibiy qismlarini ajratadi, so'ngra bu qismlar o'rtasidagi bog'lanishni tushunadi va yakunda estetik xulosa chiqaradi. Masalan, O'. Tansiqboyevning "O'zbekistonda mart" manzara asarini freym asosida tahlil qilish jarayonida o'quvchi avval muallif va asar nomi haqida ma'lumot oladi. Keyin asarning manzara janriga mansubligini aniqlaydi. So'ng bahoriy ranglar uyg'unligi, fazoviy kenglik, kompozitsion markaz va yorug'likning kayfiyat yaratishdagi rolini tahlil qiladi. Yakunda asarning estetik ta'siri yuzasidan mustaqil xulosa bildiradi. Bu jarayon oddiy ko'rish faoliyatini chuqur san'atshunoslik tahliliga aylantiradi. Portret janrini o'qitishda quyidagi freym-sxemadan foydalanish mumkin:

Portret janri freymi: muallif, tasvirlangan shaxs, yuz ifodasi, ruhiy holat, kiyim va detal, fon, ranglar, xarakter, badiiy g'oya, estetik xulosa.

Bu freym o'quvchiga portretni faqat inson tasviri sifatida emas, balki shaxs xarakteri, ruhiyati, davr muhiti va rassom mahoratini aks ettiruvchi badiiy hodisa sifatida anglashga yordam beradi. Manzara janrini o'qitishda esa quyidagi freymdan foydalanish mumkin:

Manzara janri freymi: tabiat ko'rinishi, fasl, yorug'lik, ranglar uyg'unligi, fazoviy kenglik, kompozitsion markaz, kayfiyat, badiiy g'oya, estetik ta'sir.

Freym texnologiyasidan foydalanish nazariy bilim va amaliy ijodiy faoliyatni ham o'zaro bog'laydi. Masalan, o'quvchi portret janrini freym asosida tahlil qilgach, "yuz ifodasi – ruhiy holat – rang – fon – xarakter" freymi asosida o'z portretini yaratadi. Manzara janrida esa "fasl – yorug'lik – rang – fazo – kayfiyat" komponentlari asosida ijodiy rasm ishlaydi. Bu jarayon o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Mazkur mezonlar freym texnologiyasining amaliy samaradorligini baholash imkonini beradi. Bu yondashuvda asosiy e'tibor o'quvchining tayyor bilimni qaytarishiga emas, balki bilimni tahlil qilishi, tizimlashtirishi, baholashi va ijodiy faoliyatda qo'llashiga qaratiladi. Freym texnologiyasi asosida tashkil etilgan tasviriy san'at darslari quyidagi pedagogik natijalarni beradi:

- o'quvchi san'at asarini izchil tahlil qilishga o'rganadi;
- san'atshunoslik terminlarini ongli qo'llaydi;
- rang, kompozitsiya, obraz va g'oya o'rtasidagi bog'liqlikni tushunadi;
- estetik baho berish ko'nikmasi shakllanadi;
- mustaqil va ijodiy fikrlash faollashadi;
- amaliy rasm ishlash jarayoni mazmunli rejalashtiriladi.

Shunday qilib, freym texnologiyasi tasviriy san'at darsini oddiy tasviriy mashg'ulotdan kognitiv-estetik faoliyat jarayoniga aylantiradi.

Xulosa. Tasviriy san'at fanini o'qitishda freym texnologiyasidan foydalanish o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirishda samarali ilmiy-metodik yondashuv hisoblanadi. Freym texnologiyasi o'quv materialini tizimlashtirish, san'atshunoslik tushunchalarini mantiqiy bog'lash, badiiy asarni izchil tahlil qilish va o'quvchilarning mustaqil fikrlashini faollashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, freym texnologiyasi tasviriy san'at ta'limida o'quvchilarning kognitiv faoliyatini rivojlantirish, san'atshunoslik bilimlarini chuqurlashtirish va estetik tafakkurini shakllantirishning samarali vositasidir. Mazkur texnologiyani dars jarayoniga tizimli joriy etish o'quvchilarning san'at asarlarini tahlil qilish madaniyatini yuksaltiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy faoliyatga kirishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hasanov R. Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2004.
2. Abdirasilov S., Boymetov B., Tolipov N. Tasviriy san'at. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012.
3. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: TDPU, 2006.
4. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Minsky M. A Framework for Representing Knowledge. – Cambridge: MIT Press, 1975.
6. Fillmore Ch. Frame Semantics. – Seoul: Hanshin Publishing, 1982.
7. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, 1956.

Ajiniyaz atindagi
NOKIS MAMLEKETLIK
PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI
N M P I
1934